

Zofia Trawicka (Kraków)

Projekt kalwińskiego małżeństwa Władysława IV

Zwany głośną intrygą Władysława IV projekt małżeństwa tego króla z Elżbietą, córką Fryderyka V Wittelsbacha, palatyna Renu i Elżbiety, siostry Karola I Stuarta, wyłonił się w czasie elekcji 1632 roku. Wtedy to Władysław miał odkryć go agentowi angielskiemu Franciszkowi Gordonowi, aby zainteresował nim dwór angielski¹.

Projekt ów był częścią składową wielkiego planu Władysława IV, zmierzającego do odzyskania tronu szwedzkiego. Śmierć Gustawa Adolfa zaktywizowała Władysława do szukania dróg zmierzających do odzyskania dziedzictwa.

W latach 1632—1635 cel ten zamierzał on osiągnąć dwiema drogami: wojenną, w oparciu o potencjał Rzeczypospolitej i pomoc Anglii, albo przez pojednanie walczących stron i doprowadzenie do pokoju generalnego². Druga ewentualność wymagała uzyskania poparcia mocarstw, aby uwzględniły jego pretensje dynastyczne, a przede wszystkim przyjęły go za mediatora.

Małżeństwo z Elżbietą, siostrzenicą Karola I, a córką przywódcy unii protestanckiej, miało zagwarantować pomoc angielską, ułatwić porozumienie z obozem protestanckim i zapewnić ubezpieczenie interesów religijnych Szwedów³, a więc w obu wariantach mogło się przydać.

Kwestia zabiegów Władysława IV o odzyskanie tronu szwedzkiego ma już wyczerpującą literaturę⁴. Tutaj zwrócę uwagę tylko na jeden z jej

¹ A. Szelągowski, *Rozkład Rzeszy i Polska za panowania Władysława IV*, Kraków 1907, s. 55—56. Gordon w swoich pamiętnikach mówi, że na sejmie elekcyjnym król przez swojego sekretarza pytał posłów, czy może ożenić się z protestantką, co oczywiście mija się z prawdą — zob. F. Gordon, *Elekcja Władysława IV*, tłum. W. Kuczyński, Londyn 1854, s. 20.

² A. Szelągowski, op. cit. s. 48 i in.

³ Ibid., s. 132.

⁴ Omówił ją w cytowanej wyżej pracy Szelągowski, zajmował się nią Władysław Czapliński w swoich gruntownych studiach nad polityką zagraniczną Władysława IV, szczególnie w pracach: *Polska a Prusy i Brandenburgia za Władysława IV*, Prace Wrocław. Tow. Nauk. S.A., nr 6. Wrocław 1947 i *Władysław IV wobec wojny 30-letniej (1637—1645)*. Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozof. PAU, S. II, t. XLV, 1937, nr 3.

czynników, mianowicie projekt mariażu kalwińskiego, który wywołał wiele obaw i nadziei w zależności od tego z czyjej strony był rozpatrywany. Nie uprzedzając faktów zobaczymy, jaki był przebieg starań o rękę Palatynówny w związku z rachubami na odzyskanie tronu szwedzkiego. Wspomniana już akcja Gordona była nieoficjalna i z wielu względów należało ją okryć mgłą tajemnicy; mimo tego krążyły wieści o małżeństwie króla z kalwiną, choć nie wiadano, czy chodzi o Palatynównę, czy też o Eleonorę, wdowę po Gustawie Adolfie⁵. Król jednak nie spieszył się z zawarciem tego związku, a dobrze poinformowany agent austriacki twierdził, że nie zawrze go, dopóki nie odzyska Szwecji⁶.

Polskie środowisko katolickie niechętnie albo wręcz wrogo odniosło się do projektu osadzenia na tronie polskim kalwinki. Obawiało się wzrostu znaczenia różnowierstwa, a tym samym osłabienia swojej pozycji⁷. Dużą rolę odgrywali tu zwolennicy orientacji prohabsburskiej, dążący do utrzymania sojuszu z cesarzem i umocnienia go tradycyjnymi już związkami z domem habsburskim⁸. Wspierał ich nuncjusz papieski i sam dwór wiedeński, zaniepokojony (szczególnie po zawarciu rozejmu ze Szwecją) możliwością przyłączenia się Polski do koalicji antyhabsburskiej⁹.

Natomiast różnowiercy gorąco zabiegali o utwierdzenie króla w zamiarze poślubienia Palatynówny, zachwalając mu zarówno osobiste zalety księżniczki, jak i płynące z tego związku korzyści polityczne¹⁰. Popierały ich państwa protestanckie, Anglia, Holandia, Brandenburgia, a później nawet arcychrześcijańska Francja, chcąc odciągnąć Polskę od sojuszu z Habsburgami¹¹. Obie strony oczywiście przeceniały znaczenie koalicji, niemniej wagę temu problemowi nadawały wypadki na terenie Rzeszy Niemieckiej, gdzie rozgrywał się następny etap wojny trzydzie-

Kandydatura Eleonory brana była pod uwagę, dopóki była ona przypuszczalną regentką Szwecji. Ale gdy uchwała sejmu szwedzkiego z 14 marca 1634 odsunięto ją od regencji, automatycznie odpadła. Zob. J.G. Krajewski, *Władysław IV (1632—1648)*, Encyklopedia PAU, t. V, cz. I, Kraków 1923, s. 262.

⁵ A. Szełagowski, op. cit., s. 99.

⁷ W. Czaplinski, *Na marginesie rokowań w Sztumsdorfie w 1635 roku*, „Przegl. Współcz.”, t. 66, Warszawa 1938, s. (297) 111; K. Ogier, *Dziennik podróży do Polski 1635—1636*, cz. II, Gdańsk 1953, s. 129—135.

⁸ Oprócz niemal wszystkich biskupów do zagorzałych przeciwników małżeństwa z Palatynówną należeli hetman Stanisław Koniecpolski, podkanclerzy Tomasz Zamoyski i kanclerz litewski Stanisław Albrecht Radziwiłł.

⁹ *Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce*, Wyd. E. Rykaczewski i, t. II, Berlin-Poznań 1864, s. 208—209; A. Szełagowski, op. cit., s. 171.

¹⁰ *Relacje nuncjuszów*, s. 204—205.

¹¹ Francja niechętna była małżeństwu Władysława IV z Palatynówną ze względu na swą sojuszniczkę Szwecję, ale gdy Krzysztof Radziwiłł nastraszył posła francuskiego hrabiego d'Avaux, że jeśli król nie ożeni się z Palatynówną, to poślubi córkę cesarza, Francuz zmienił front i obiecał nawet poparcie. Istotnie dwór francuski podjął starania w Rzymie o pozwolenie papieża na zawarcie tego związku. Zob. list Janusza Radziwiłła do ojca z Torunia 4 lipca 1635; E. Kotłuba, *Życie Janusza Radziwiłła*, Wilno-Witebsk 1859. Dodatek V, nr 28, s. 266; A. Szełagowski, op. cit., s. 74, 146, 169.

stoletniej. Sam król, tolerancyjny katolik, a przede wszystkim polityk, obliczał korzyści, jakie może mu przynieść jedna i druga strona. Dlatego nie zrywając z Habsburgami, zbliża się do protestantów, chcąc ich pozyskać, pogodzić z cesarzem myśląc, że zjedna mu to uznanie i pomoże w odzyskaniu korony szwedzkiej. Stąd jego dwuznaczne stanowisko, różne pomysły i zabiegi, a wśród nich projekt mariażu z Palatynówną, córką przywódcy unii protestanckiej, „zimowego” króla Czech¹².

Ważnym etapem w realizacji tego planu była misja Jana Zawadzkiego, starosty świeckiego, dyplomaty i osobistości znanej w kołach różnowierczych¹³, któremu w roku 1633 powierzył król poselstwo do elektora brandenburskiego, protestanckich księząt Rzeszy, Szwecji, Holandii i Anglii. Miał on zabiegać o odzyskanie tronu szwedzkiego dla polskiej linii Wazów, poruszyć problem pokoju generalnego i udział w nim Władysława, a w Anglii i Holandii ponadto zakłócenie przez Szwedów stosunków handlowych¹⁴. Elektora brandenburskiego chciał król pozyskać obietnicą wstawienia się do cesarza, aby uwzględnił jego życzenia na terenie Rzeszy i ustępstwami w Prusiech, elektora saskiego chęcią zapośredniczenia pokoju między protestanckimi księżętami Rzeszy i cesarzem, Holandię odnowieniem paktów handlowych i perspektywą zniesienia cła morskiego, Anglię wolnością handlu, opieką nad Palatynową i pomocą w odzyskaniu Palatynatu dla siostrzeńców Karola I¹⁵. Instrukcja nie wspomina o kwestii mariażu królewskiego. Być może, że poseł otrzymał potem dodatkową instrukcję, lub tylko ustne zlecenie, w każdym razie nie musiały być one daleko idące, chodziło przecież tylko o wybadanie sytuacji. Ale projekty matrymonialne króla były znane i za granicą, o czym świadczy fakt, że w rozmowie prywatnej z Zawadzkiem deputowany do Stanów Holenderskich, niejaki Humrad, zachwalał związek z Palatynówną, który przyniesie królowi poparcie Karola I w odzyskaniu dziedzictwa szwedzkiego z pomocą orężną włącznie. Nie omieszkał pochwalić i samej Palatynówny, podkreślając jej urodę, rozum, wykształcenie, znajomość wielu języków itp.¹⁶ Chyba zgodnie z życzeniem króla poseł złożył wizytę

¹² Zob. *Relacje nuncjuszów*, s. 194.

¹³ Był on w bliskich stosunkach z przywódcą kalwinów polskich Rafałem Leszczyńskim, a nawet utrzymywał kontakty z elektorem brandenburskim Jerzym Wilhelmem, i to nie tylko na polu religijnym, ale i politycznym. Zob. A. Szelański, *Układy królewicza Władysława i dysydentów z Gustawem Adolfem w r. 1632*, „Kwart. Hist.” R. XIII, 1899, s. 697.

¹⁴ R. Przędziński, *Diplomatic ventures and adventures*, London 1953, s. 80—81; Instrukcja dana Janowi Zawadzkiemu, staroście świeckiemu etc. w Warszawie 20 stycznia 1633, J. U. Niemcewicz, *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce*, t. III, Warszawa 1822, s. 130—136.

¹⁵ Instrukcja dana Zawadzkiemu, op. cit. Obszernie omawia jego misję, J. Janowski, *England and Poland in the XVIth and XVIIth Centuries (Political relations)*, s. 44—49 odb. z „Polish Science and Learning”, nr 7, January, 1948.

¹⁶ Relacja Zawadzkiego, J. U. Niemcewicz, op. cit., s. 145—146.

Palatynowej, matce księżniczki¹⁷ mieszkającej w Hadze i samej księżniczce¹⁸.

Projekt wydania Palatynówny za króla polskiego snuto i na dworze angielskim, gdzie poseł został przyjęty niezwykle życzliwie, ale poza zapewnieniami o życzliwości i dobrych intencjach nie otrzymał określonego poparcia w sprawie szwedzkiej¹⁹. Jednak król liczy na pomoc angielską, a w związku z tym i poślubienie Palatynówny, wyrazem czego są ożywione kontakty z dworem angielskim, starania o dyspensę papieską i pozytywnie dla tej sprawy bardziej wpływowych senatorów²⁰. Dla uspokojenia „sumienia” katolików każe rozgłaszać (a może różnowiercy robili to z własnej inicjatywy), że papież pozwoilił na zawarcie tego związku. Nuncjusz Visconti obawiał się, że sprawę tę król poruszy już na sejmie 1634 roku. Jednak postawił ją dopiero na tajnej radzie senatu, zwołanej specjalnie 19 marca 1635, kiedy po skończonym sejmie posłowie i niektórzy senatorowie opuścili już Warszawę²¹. Wtedy to kanclerz koronny Jakub Zadzik wniósł na obrady senatu projekt małżeństwa króla z „Anielką”²² lub z Polką. Druga kandydatura stanowiła novum, nikt do tej pory podobno o niej nie słyszał. Przypuszczano jednak, że pod tym ogólnym sformułowaniem kryje się Anna Wiśniowiecka, siostra Jeremiego, którą król miał widzieć na jakiejś uroczystości dworskiej i zapłonąć do niej „afektem”²³. Trudno jednak przypuszczać, żeby Władysław kierował się afektami. Była to raczej gra mająca na celu postawienie drugiej trudniejszej do przyjęcia alternatywy, aby przeforsować pierwszą²⁴. Nie

¹⁷ Niegdyś ją samą swatano z Władysławem. Jakub Sobieski, który w lecie 1609 r. bawił w Londynie, widział nad jej łóżkiem portret królewicza polskiego, a z rozmowy wyniosł, że chętnie by ją wydano za niego. Zob. *Dwie podróże Jakuba Sobieskiego odbyte po krajach europejskich w latach 1607—1613 i 1638*, wyd. E. Raczyski, Poznań 1833, s. 18—20. Z początkiem roku 1609 (albo dopiero w czasie swej drugiej podróży do Anglii w roku 1611) widział ją Daniel Naborowski i napisał na jej część wiersz pt. *Na oczy królowy angielskiej*. Zob. D. Naborowski, *Poezje*, opr. J. Dürr-Durski, Warszawa 1961, s. 144—145. W roku 1613 Elżbieta poślubiła Fryderyka V Wittelsbacha, palatyna Renu. Po zajęciu Palatynatu przez wojska cesarskie uciekła z rodziną do Holandii.

¹⁸ Relacja Zawadzkiego, s. 147.

¹⁹ Ibid., s. 150—171; *Dyplomaci w dawnych czasach. Relacje staropolskie z XVI—XVIII stulecia*, opr. A. Przyboś i R. Zelewski, Kraków 1959, s. 207—219.

²⁰ Do tego celu Władysław IV użył oddanych sobie jezuitów; spowiednika Stanisława Pstrokońskiego i kaznodzieję Łańciszewskiego. Zob. *Relacje nuncjuszów*, s. 205—210, 222; A. Szelański, *Rozkład Rzeszy*, s. 71—72.

²¹ *Relacje nuncjuszów*, s. 205; P. Piasecki, *Chronica gestorum in Europa singularium*, Cracoviae 1645, s. 572.

²² Tak nazywano w Polsce Palatynównę ze względu na jej matkę, królowę angielską i patronat nad nią Karola I.

²³ S. A. Radziwiłł, w rkps Czart. 2356 relacja z 19 marca 1635; W. Tomkiewicz, *Jeremi Wiśniowiecki (1612—1651)*, Rozprawy Hist. Tow. Nauk. Warsz. t. XII, Warszawa 1933, s. 129—130. Mało prawdopodobna jest wersja Viscontiego (*relacje nuncjuszów*, s. 205—206), że miała to być Katarzyna Radziwiłłówna, córka Krzysztofa, wojewody wileńskiego.

²⁴ Toteż małżeństwo króla z rodaczką ganią wszyscy zabierający w tej sprawie głos, a później (na drugiej naradzie w grudniu 1635 r.) pochwalają go tylko kuzyni

wszyscy bawiący w Warszawie senatorowie byli na posiedzeniu rady, ale do tych, na których zdaniu królowi bardziej zależało, posyłał swoich posłańców, jak do chorego Rafała Leszczyńskiego, wojewody bełskiego i Stanisława Przyjemskiego, marszałka nadwornego koronnego. Innych (biskupa wileńskiego Abrahama Wojnę, biskupa żmudzkiego Jerzego Tyszkiewicza, wojewodę łęczyckiego Stanisława Radziejowskiego, wojewodę smoleńskiego Aleksandra Gosiewskiego) — jak pisze zdziwiony Radziwiłł — ani zapraszał na posiedzenie rady, ani pytał o zdanie²⁵.

Ostatecznie — według miarodajnego Radziwiłła — spośród obecnych na posiedzeniu rady 30 senatorów 13 okazało się przeciwnych małżeństwu króla z „heretyczką”, 11 z racji religijnych bądź politycznych wypowiedziało się za projektem króla. Pozostali byli neutralni lub niezdecydowani, albo dawali tak mętne odpowiedzi, że trudno było z nich coś wywnioskować²⁶. Sensacją stało się poparcie małżeństwa z kalwiną przez biskupa kamienieckiego Pawła Piaseckiego, którego posądzano, że schlebia królowi, aby otrzymać urząd kanclerski²⁷. Po wysłuchaniu senatorów król oświadczył, że stosownie do paktów konwentów radził się ich, ale odkłada tę kwestię, gdyż należy ona do całego sejmu²⁸. Cel swój jednak osiągnął; zorientował się, że mimo sprzeciwu kilku senatorów małżeństwo to mogłoby dojść do skutku. Wyniki obrad zaniepokoiły nuncjusza papieskiego, który liczył się już z ewentualnością zawarcia tego związku. Dlatego starał się odwieść króla od zamiaru poślubienia Palatynówny; wyliczając mu wszystkie będące na wydaniu królowy i księżniczki katolickie w Europie, chciał zwrócić jego uwagę specjalnie na zalecaną przez papieża Katarzynę Medici, siostrę księcia toskańskiego. Oprócz tego przekonuje i zachęca do oporu katolików, aby sprzeciwili się poślubieniu „heretyczki”²⁹.

Tymczasem król czekał na wynik pertraktacji ze Szwedami toczących się w Sztumskiej Wsi, dlatego wstrzymał wyjazd do Rzymu biskupa żmudzkiego Jerzego Tyszkiewicza w sprawie dyspensy i zaniechał kaptowania do tej sprawy dalszych zwolenników³⁰, a protestanci i katolicy w przekonaniu, że małżeństwo z Palatynówną jest największym życzeniem króla, rozwijali propagandę pro lub contra temu mariażowi. Zwolennicy zorganizowali coś w rodzaju apelu zbierając podpisy na specjalnie sporządzonym skrypcie. Największym agitatorem był Krzysztof Radziwiłł, który do grona zwolenników skoptował tak zagorzałych katoli-

Wiśniowieckich: wojewoda sandomierski Mikołaj Firlej, wojewoda trocki Janusz Tyszkiewicz, a także kasztelan sieradzki Maksymilian Przerębski. Zob. S. A. Radziwiłł, op. cit.

²⁵ S. A. Radziwiłł, op. cit.

²⁶ Ibid.; P. Piasecki, op. cit., s. 572.

²⁷ S. A. Radziwiłł, op. cit.

²⁸ Ibid.

²⁹ *Relacje nuncjuszów*, s. 207—209.

³⁰ List Janusza Radziwiłła do ojca z Torunia 4 lipca 1635, E. Kotłubaj, op. cit. s. 266; A. Szelański, op. cit., s. 146.

ków, jak Aleksandra Masalskiego, kasztelana smoleńskiego i Jana Łowickiego, kasztelana inowrocławskiego, szwagra samego Zadzika³¹. Posłowie angielscy rozgłaszali, jakoby małżeństwo Władysława IV z Palatynówną było już postanowione, mówiono o wysłaniu do Hagi uroczystego poselstwa. Sam król nie zaprzeczał³², ale widoczne było, że zaczyna zmieniać zamiary. W połowie 1635 roku wysłał do Hagi Macieja Pstrokońskiego, brata swojego spowiednika z własnoręcznie pisanym (po włosku) listem do księżniczki, w którym zapewnia o miłości, niezmienności zamiarów, ale chce, żeby przeszła na katolicyzm³³. Żądanie to wywołało zdumienie, tym większe że do tej pory o czymś podobnym nie wspominał, i wątpliwości czy istotnie król, uznawany za toleranta, był autorem tego listu oraz przypuszczenie, że po to wmieszał wiarę katolicką, aby zerwać to małżeństwo. Różnowiercy widzieli w tym intrygę księży, która jednak zwróciła się przeciw nim, bo Pstrokoński wrócił wręcz oczarowany Palatynówną, więc spodziewali się, że po jego relacjach duchowni zmiękną, zwłaszcza że był on krewnym biskupów Łubieńskich³⁴.

Główna akcja rozegrać się miała na sejmie jesiennym 1635 roku, a król chcąc dalej prowadzić grę, prosił Krzysztofa Radziwiłła, aby przybył na początku sejmu i wspierał Piaseckiego, który zniechęcony dokuczaniem ze strony katolików nie chce przybyć do Warszawy wcześniej od Radziwiłła³⁵. Ale mimo agitacji różnowiercy nie mogli wiele osiągnąć. Zawarcie rozejmu ze Szwecją zmieniło sytuację. Przedtem liczone, że przez to małżeństwo — a więc tanim kosztem — uda się odzyskać Prusy³⁶. Teraz racje te odpadły, a pojawiły się obawy przed kłopotami, jakie mogą wyniknąć z wmieszania się w zatarg o Palatynat i przypuszczalnymi kosztami utrzymania licznej rodziny księżniczki³⁷ (miała 12-ścioro rodzeństwa!). Dlatego na ponad 40 senatorów tylko 6 aprobowało projekt królewski. Wojewoda rawski Filip Wołucki „w przygrubszej mowie” ośmielał się nawet grozić królowi piekłem i pospolitym ruszeniem, gdyby „pojął heretyczkę”³⁸. Radziwiłł mówi, że po naradzie król starał się ukryć zadowolenie³⁹, stanowisko senatu odpowiadało rzeczywiście jego zamiarom, gdyż stwa-

³¹ Ale nie gorszym agitatorom przeciwnego obozu był drugi Radziwiłł, Stanisław Albrecht, pod wpływem którego Łowicki wniósł protest do grodu, że podpisał ten skrypt nieświadomie i bez przekonania. S. A. Radziwiłł, op. cit.; A. Szelański, op. cit., s. 98.

³² *Relacje nuncjusów*, s. 210—211; A. Szelański, op. cit., s. 98—101.

³³ List Janusza Radziwiłła do ojca z 11 sierpnia 1635, E. Kotłubaj, op. cit., s. 172; R. Przeździecki, op. cit., s. 92.

³⁴ E. Kotłubaj, op. cit.

³⁵ List Andrzeja Reja do Krzysztofa Radziwiłła z 7.X.1635. AGAD. Arch. Radziwiłł. dz. V, t. 300, nr 12998. Na list ten zwrócił mi uwagę dr Stanisław Cynarski.

³⁶ Ibid.

³⁷ Tego rodzaju kontrargumenty przekładał m.in. kasztelan międzyrzecki Adam Grodzicki. Radziwiłł, op. cit.; A. Szelański, op. cit., s. 174.

³⁸ S. A. Radziwiłł, op. cit., Relacja od 1—4 grudnia 1635; P. Piasecki, op. cit., s. 574—575.

³⁹ S. A. Radziwiłł, op. cit., Relacja z 4.XII.1635.

rzało powód prawno-polityczny do zerwania tego związku. Wobec zmiany sytuacji małżeństwo z Palatynówną było już królowi niepotrzebne. Rozjem sztumsdorfski, odrzucenie przez cesarza ofert mediacyjnych, świeże sukcesy wojenne Habsburgów na terenie Rzeszy, wszystko to zdecydowało o zmianie planów królewskich.

Zaraz po sejmie wysłał do Anglii powtórnie Zawadzkiego, który miał oznajmić, że król poślubi Palatynównę, o ile przejdzie na katolicyzm, bo stany Rzeczypospolitej nie zgadzają się na małżeństwo z protestantką⁴⁰. Karol I oburzony był tym żądaniem i oświadczył, że nikogo, a tym bardziej swojej siostrzenicy nie będzie namawiał do zmiany religii⁴¹. Niemniej oburzona była matka księżniczki, znana z gorliwości religijnej i nie omieszkała tego wyrazić posłowi wprost jak i w listach do Karola I i arcybiskupa Canterbury⁴².

Tymczasem król, dla którego alians ten był zawsze manifestacją, nadaje mu jeszcze większe rozmiary. Udaje, że nie może się już wycofać bez dyshonoru, ponownie podejmuje starania o dyspensę papieską, w czym pomaga mu i król francuski, dążący do sojuszu z Polską i wciągnięcia jej do bloku antyhabsburskiego⁴³. Wraz z projektami aliansów posypują się królowi nowe oferty małżeńskie. Dwór francuski ofiaruje możliwości odzyskania Śląska, milionowe subsydia i rękę posażnej Marii Gonzagi de Nevers albo panny de Bourbon⁴⁴. Dyplomacja habsburska odpowiedziała kontrprojektem, w którym w zamian za sojusz i dywersję w Rzeszy na rzecz cesarza ofiaruje córkę cesarską z ogromnym posagiem, nadzieje na odzyskanie tronu szwedzkiego, poparcie finansowe, pensje, tytuły, godności i uposażenia dla braci królewskich⁴⁵. Wobec tych propozycji małżeństwo z Palatynówną straciło zupełnie blask i należało się tylko z niego wycofać. Mimo to ze względów dyplomatycznych, król oficjalnie podtrzymuje dalej zamiar poślubienia Palatynówny. Szachuje nim posłów cesarskich, aby — jak mówi Czaplinski — więcej od nich wytargować⁴⁶, a nawet gdy małżeństwo z Cecylią Renatą było już postanowiono, radzi się senatorów, z którą z kandydatek ma się ożenić⁴⁷.

Gra dyplomatyczna to jedna z mocniejszych stron Władysława IV. Już

⁴⁰ Poseł miał prosić królową angielską katoliczkę, aby skłoniła Elżbietę do zmiany religii. Zob. Instrukcja dla Zawadzkiego, Niemcewicz, *Zbiór pamiątek*, op. cit. s. 176—179.

⁴¹ A. Szelągowski, op. cit., s. 197.

⁴² R. Przeździecki, op. cit., s. 93.

⁴³ W roku 1634 król wniósł prośbę o dyspensę przez opata Orsi, którą papież odrzucił. Ponowne starania w tej sprawie podejmuje jesienią 1635 r. przez opata Orsi i sekretarza Roncalli. Wspiera ich ambasador francuski w Rzymie i biskup Montpelien, A. Szelągowski, op. cit., s. 169—170.

⁴⁴ J. G. Krajewski, op. cit., s. 271.

⁴⁵ *Ibid.*, s. 272—274.

⁴⁶ W. Czaplinski, *Władysław IV wobec wojny 30-letniej*, op. cit., s. 5.

⁴⁷ List Władysława IV z Wilna 19 lipca 1636 (oryginał) rkps Czart. 2712, s. 297. Oprócz Palatynówny wymienia córkę cesarza, księżniczkę neapolitańską i księżniczkę de Nevers.

wcześniej miał żal do papieża nie za to, że odmówił dyspensy na małżeństwo z Palatynówną, lecz za to, że zdecydował o tym zbyt szybko⁴⁸. Przed radą senatu, gdzie drugi raz miano dyskutować nad projektem mariażu z Palatynówną, życzył sobie, aby senatorowie nie sprzeciwiali się kategorycznie, lecz uniemożliwili go przez podanie warunków niemożliwych do przyjęcia⁴⁹. Warunki te — jak widzieliśmy — postawił sam. Palatynówna oczywiście odmówiła zmiany religii, gdyż w grę wchodziły nie tylko jej uczucia religijne, ale i prestiż świata protestanckiego.

Widzimy więc, że projekt małżeństwa z Palatynówną nie był intrygą, jak mówi Szelaǳowski, lecz planem splecionym z perspektywą odzyskania tronu szwedzkiego, który pokrzyżował wrogi Wazom polskim kanclerz szwedzki Oxenstierna, cesarz i Stany Rzeczypospolitej.

Następstwem rezygnacji z poślubienia Palatynówny było zerwanie stosunków dyplomatycznych z dworem angielskim i nieprzyjęcie przez Karola I posła polskiego Andrzeja Reja, który w roku 1637 udał się do Londynu, aby zawiadomić o małżeństwie króla polskiego z córką cesarza Ferdynanda II, Cecylią Renatą⁵⁰.

Le projet de mariage calviniste de Ladislas IV Vasa

Le projet de mariage de Ladislas IV, roi de Pologne, avec Elisabeth, fille de Frédéric V, électeur palatin du Rhin et „roi d'un hiver” de Bohême, se rattache aux plans de la récupération du trône suédois par la ligne polonaise des Vasa. Le roi de Pologne pensait atteindre ce but au moyen d'une guerre avec la Suède ou bien par l'entremise des princes protestants du Reich. Son mariage avec une calviniste l'aurait rapproché des protestants suédois attestant sa tolérance et, surtout, pourrait lui procurer l'appui de l'oncle d'Elisabeth, Charles I d'Angleterre. C'est pourquoi, dès son élection en 1632, Ladislas avait avoué son dessein d'épouser la princesse palatine à Gordon, légat anglais.

En 1633 des démarches diplomatiques visant à la récupération du trône de Suède et indirectement, au mariage de Ladislas avec Elisabeth furent entreprises par l'intermédiaire de Jean Zawadzki, envoyé du roi de Pologne auprès des puissances protestantes de Brandenbourg, Saxe, Suède, Hollande et Angleterre.

Ce projet de mariage, soutenu par les protestants polonais et aussi par l'Angleterre, la Hollande et la France, combattu par les catholiques polonais, le pape et les Habsbourg, avait perdu son actualité lors de l'armistice de Stumsdorf. Cessant de compter sur l'aide des Anglais et l'entente avec les Suédois, le roi changea de plans et projets de mariage: en 1637 il épousa la fille de l'empereur Frédéric II, pour reprendre ses tentatives, visant le trône de Suède, avec l'appui du bloc Habsbourg.

⁴⁸ *Relacje nuncjuszów*, s. 209.

⁴⁹ S. A. Radziwiłł, op. cit., Relacja z 29.XI.1635 r.

⁵⁰ Opis tej podróży zob. O. Odložilik, *Moravski exulanti Jiři, a Jan Vešelški-Laetové*, Casopis Matice Moravske, Brno 1930 s. 79—182, oraz tenże, *Rembrandt's Polish Nobleman*, „The Polish Review”, 1963, VIII, nr 4, s. 16 i nast.